

אהבת ציון ושפתה בשירה העברית בהונגריה

מאת משה כרמלייובריגר

יהדות הונגריה זכתה בשיויון זכויות יחד עם יהדות אוסטריה בשנת 1867. לפני התאריך הזה וגם אחרי כן היה מצבה קשה ביותר. תושבי המדינה הזו היו מורכבים ממייעוטים רבים: גרמנים, רומנים, צ'כים, סלובקים, רוטנים, סרבים, קרואטים. היהודים, שמספרם בסוף המאה התשע-עשרה הגיע למיליון ורבע, מארבעה עד חמישה אחוזים מכלל האוכלוסיה, ציפו שגם ביחס אליהם יחול שינוי לטובה. אם לא לפני שנת 1867 אז לכל הפחות אחריה. אמנם ביחס לחיי ישראל במזרח אירופה היה מצבם טוב יותר. זה היה הגורם העיקרי לתגודת היהודים ממזרח למרכז אירופה וכך גם לאוסטרו-הונגריה⁽¹⁾.

אבל לאמיתו של דבר לא הביא "שיויון הזכויות" מנוחה לבני ישראל. שנאת ישראל לזבנה עוד יותר. המסים הכבדים שהוטלו עליהם עוד מימי מלכת מריה טרזיה, "מסי הסובלנות", הסתכמו במשך דורות למיליונים פלורניטים. אחרי המגפה ההונגרית, בשנת 1848, שהתחילה דוקא ברדיפת היהודים, הטילה הממשלה הוינאית על הקהילה היהודית עונש כספי חמור מכיוון שעזרה כביכול ל"מורדים" ההונגריים במלחמתם כנגד האוסטרים.

המיעוט היהודי לא מצא מקומו בין יתר התושבים. אם רכש לעצמו את השפה הגרמנית, זכה ליחסו העוין של ההונגרי, ואם פתח את פיו לדבר בהונגרית, הגרמני רדף אותו. אבל יתר המיעוטים מצאו "שפה משותפת", כתמיד, בשנאתם ליהודי. מבצר האנטישמיות היה אז בווינה אבל גם ההונגרים לא טמנו ידם בצלחת והראו את כוחם האנטישמי.

בשנת 1882 התכנס הקונגרס האנטישמי הראשון בדרודן (גרמניה). מנהיג שונאי ישראל בהונגריה, אישטוצי, היה הדבר הראשי בקונגרס הזה. ו"עלילת דם" של טיסא-עסלער הטילה את צילה על חיי היהודים במשך עשרות (בשנים)⁽²⁾.

היו גם הונגרים נאורים אשר עמדו לצד היהודים ולחמו למענם ולטובתם. כמו: פרנץ דיאק (1803-1876), לאירש קרושט (1832-1894), יוסף אוטוואש (1813-1871). לתהילתם לא שיר אחד חובר⁽³⁾, אבל לא היה בכוחם לשרש את שנאת ישראל מלב העם שהתבטאה בצורה אכזרית ביותר בשנת 1944 כאשר הרגו במשך חודשיים מתוך תחרות קדחנית עם הנאצים שש מאות אלף יהודים וחיסלו כל מה שהצליחה היהדות הנהדרת הזאת לבנות לא רק לעצמה, כי אם גם לטובת הונגריה כולה⁽⁴⁾.

וכתמיד ובכל מקום כך גם בהונגריה מצא עם ישראל מקלט ונחמה בשעת הסבל והרדיפות בלימוד התורה, בספר, והיו גם שנתנו את קולם בשיר. אין מתפקידנו פה לסכם את ההישגים הרוחניים-התרבותיים של יהדות

הונגריה במאה התשע-עשרה. מן הראוי ונכון היה לעשות כן, אבל במאמר זה מטרתנו היא לעמוד על המשוררים העבריים בהונגריה, שנתנו ביטוי בשירתם, במאה התשע-עשרה, לאהבת ציון ולחיבתם לשפה העברית.

ביטוי זה בא בתקופה סוערת וסואנת, כאשר שאלות ובעיות חמורות התעוררו והטרידו את יהדות מדינה זו. בשירתם משתקפת המאה התשע-עשרה על כל התסיסה שבה. והנושאים שבהם בחרו המשוררים הם שונים ומגוונים. מעסיקות אותם גם שאלות פילוסופיות: הישארות הנפש ושאלות סוציאליות. שירה זו היא מגמתית בעיקרה, אבל ישנם בה שירים ליריים, ואף שירי יין. המשוררים ניסו את זרועם גם בתרגומים משפות זרות: מלטינית, גרמנית, צרפתית, הונגרית.

אנו לא נטפל במשוררים יהודיים, ששרו את שירתם בשפה ההונגרית או הגרמנית; גם לא במשוררים לא-יהודים, שניסו את מזלם בשימוש בשפה העברית, כי אם נייחד את הדיבור על המשוררים שלא שכחו את צור מחצבתם, ושפכו את געועיהם לציון והדגישו ערכה וחשיבותה של שפת עמנו, שבלעדיה אין קיום ועתיד לעם בגלותו.

שלמה לויזון (1789-1822) הוא הראשון שהשמיע את קולו למען השפה העברית ושיבת ציון כבר בהתחלת המאה התשע-עשרה, בפרט בספרו: "מליצת ישרון" (1), בו נדפס גם שירו המפורסם: "המליצה מדברת", ועל ידו קנה לעצמו שם נצחי בתולדות הספרות העברית. הוא היחידי בין כל המשוררים שבהונגריה שזכה להערכה ראויה לשמה בתולדות הספרות העברית (2). עבודתו הספרותית של שלמה לויזון היתה התחלה נהדרת להתפתחות השפה העברית במאה התשע-עשרה גם בהונגריה למרות ישיבתו מחוץ לגבולותיה. הקשרים לא נותקו בינו ובין חוג ידידיו, למשל עם שלמה רחנטל, [שחיבר ספר בשם: "בית און" כנגד שד"ל (בודא, 1839)], והיה גר בעיר מולדתו של שלמה לויזון, בימור (Mor). הוא לא רק השאיל לו ספרים מספריית הפרטית, אלא גם הדריך אותו בצעדיו הראשונים. שלמה רחנטל נסע גם לוינה כאשר נודעה לו מחלתו של המשורר הצעיר והחזיר אותו לעיר מור, שבה שבק חיים לכל חי (3). אין כל ספק שיש לראות בפעולתו הספרותית של שלמה לויזון גורם חשוב לפריחת השירה העברית הן בהונגריה והן מחוצה לה. תנועה רצינית מורגשת בשטח התרבות העברית בהונגריה כמו ביתר ארצות מרכז אירופה, כאשר התחילו להופיע הירחונים העבריים בווינה: "בכורי העתים", "כוכבי יצחק", "כרם חמד" (4).

מפנה חשוב חל בתולדות הספרות העברית כאשר העביר שלום הכהן את המרכז הרוחני-העברי מגרמניה לווינה וייסד שם את "בכורי העתים". הוא הצליח לגייס את הסופרים המעולים ביותר באוסטרו-הונגריה, צ'כיה, רומניה וכו' ופתח לפנייהם את דפי "בכורי העתים" כמו ה"מאסף" בשעתו.

אנשי הרוח העברית התעוררו בפרט תחת הנהגתו של מנדל בר"י שטרן (1811-1873), יליד פרסבורג וחניכו של ר' משה סופר ז"ל (5). הוא העתיק אהלו לווינה ומשנת 1845 עד 1873 הוציא לאור תחילה את "בכורי העתים" משלו

ואחר כך את "כוכבי יצחק". בעזרת הירחונים האלה הצליח מנדל ברי שטרן להפיח רוח חיים בתרבות העברית גם בהונגריה. קולו המעודד והמעורר הגיע אפילו לכפר גידה כמו רטג (Retteg) שבטראנסילבניה וחיוק ידי המשורר העברי הבודד שם: יהודה ליב וינקלר, שפירסם שיריו בקובץ מיוחד. [חלק ממנו גרפס ב"כוכבי יצחק"]. למעלה משבעים איש השתתפו עם שיריהם ב"כוכבי יצחק" מלבד אלה אשר תרמו למדע והפובליציסטיקה. שטרן עצמו שלח ידו בשירה ופרסם כמה חבורים¹¹. אישיותו מתבלטת בשיר שחיבר לכבוד משה מונטיפיורי שבדרכו לירושלים שהה בווינה:

יהודי אנכי ואלהי השמיים אני ירא

על כן בשש ה' אתכס היום ברכתי,

גם אנכי להועיל לעמי מנעורי עמלתי

ועל כן לקדמכס היום בברכה פללתי¹².

אפיינים גם הדברים שכתב מ. שטרן בהקדמת קובץ השירים "בית יהודה"¹³ של יהודה ליב וינקלר: "מדי פעם בפעם, בעת אשר עיני תחזינה כוכב יוצא מבין מערכות צבאי... הנני שש על המראה ויגל כבודי כמוצא שלל רב, וכאב נזרע ברכ". הוא מתאר את המצב הקשה של השפה העברית בקרב העם שהיתה "ככלי אין חפץ בו". על כן עורר "כל תופשי קסת נחשתה" וקרא להם: "ר ב ל כ ס ש ב ת ב ע מ ק ה ב כ א ב א ו ח ס ו ב צ ל י ו ע מ ד ו ע מ י ב מ ע ר כ ה"; ולאט לאט הצטרפו אליו אנשים, אלה מצפון ואלה מים, אלה מכנפות המזרח, ואלה מירכתי המערב, הביאו כפי מסת נדבת ידם מנחה ואשכר לתרומת שפת קודש". היו כאלה אשר לעגו לו ולא האמינו בהצלחת עבודתו, אבל הוא שם "פניו כחלמיש" לא חס על כספו "למען בבאים תשרש לשון יעקב ותציץ ותפרח שפת ישראל" עד "שבעזרת אל, רבים, באש הקנאה אשר הבערתי כמוקד על המזבח לבבם, גדלו והצליחו גם עשו פרי תושיה קודש הלולים בשערי¹⁴". אין באפשרותנו במאמר זה לטפל בכל המשוררים, שראויים מכל הבחינות שנציג אותם ולהעריכם. אנו נאלצים לבחור באחדים, החוקים ביותר.

ברוך שנפלד (1852-1787)

נולד בסניץ זמת בבודפשט. גם הוא כמו רוב משוררי התקופה הוא התעסק בהוראה. הוא הכיר את בעיות החינוך לפיכך הקדיש רוב זמנו וכוחו לחינוך הנוער היהודי. ברצונו היה להוציא סדרת ספרים מיועדים לנוער, בשם "קרית ספר", שמתפקידה היה לתת ביד בני ישראל הצעירים ספרים הכתובים בשפה קלה וברורה. הספר הראשון בסדרה הוא: "תולדות ישראל" מפרץ ברי בעער. ובהקדמה להוצאה זו קובע ב. שנפלד את המטרה: "לתועלת נערי בני ישראל פי שנים, להודיעם קורות הדורות וגם לחנכם בשפת עברית... להרים קרן שפת עברית וללמד בני יהודה דבר צחות בלשון הנבחרת"¹⁵.

הספר השני בסדרה הוא פרי עבודתו: "מוסר השכל" שדרכו ברצונו "ללמד לנוער לזכות ארחו בשמירת חובותיו לאלוהיו לנפשו ולאחרים... בשפה קלה וברורה למען אשר ירוץ הנער לקרוא בו"¹⁶. תורת המוסר קרובה

ללבו „כל כתיבי הם מלבי שכו אין מקום לשום דבר המנוגד למוסר“. בדרך זו הוא מעונין לחנך וללמד את הנוער²¹. הרעיון השני אשר איננו נותן לו מנוחה הוא שאלת המוות והישארות הנפש. המשמשת נושא לא פעם הן בשירתו והן בפרוזה שלו. גם בתרגומו הוא בוחר בשיר המטפל בשאלה זו²². הסיבה לכך היא מחלתו, שפקדה אותו כבר בגיל צעיר. אבל הוא אינו מתעלם מהטבע המשמש נושא יסודי בשירתו. כשביקר בגרמניה סר אל בית הקברות היהודי בברלין, ובעמדו על יד קברם של משה מגדלסון ושלמה מימון חיבר שיר לזכרם ולתהילתם. השירה היא צורך נפשי אצלו. „השירה מתת אלהי חסד, נתונה בחמלה רבה לכל מין האדם כלו וכמוני כמוך תתן תודה לאלהי עולם אשר הפליא חסדו לאצול הברכה הזאת ליציר סגולתו לאדם, בכל מקומות מושבו, וחתמו בכל מקום וזמן בצלמו וחותמו, ברוך המקום שבחר באדם“²³.

שלשה קבצי-שירים הופיעו מברוך שנפלד נוסף לשירים הרבים, שנדפסו ב„בכורי העתים“ וגם ב„כוכבי יצחק“²⁴. הקובץ הראשון הוא: „צורר פרחים“²⁵. „לכם רעי! רחש לבי בכורי פרי אבי; בגן השירה אריתי;“ במלים אלו מתחיל ספרו. הרעים הם הצעירים „נערי חמד“; להם הוא מגיש קובץ שיריו הראשון, המכיל שירים על הטבע כמו: „הצפירה“, „אל הטבע“, „השמש“, „הכוכבים“, „הירח“, „הרעים“; לדוגמא נצטט מ„האביב“²⁶:

א	ב	ג
נמס העלג	ציצים ופרחים	שירו לאביב
נמס הקרח	שמחה ושיר	הודו זמרו
היה לפלג	בחציר ושיחים	החי מסביב
להשקות הפרח!	בשדה ועיר!	יפיו ספרו;

הקובץ השני נושא את השם „ענף עץ אבות“²⁷. בחר בשם הזה, כי „המליצות, המשלים והספורים... יסודותם בהררי קודש ויצאו חטר מגזע... מפי אבותינו יצאו בטהרה... ועל כן קראתיו בשם ענף עץ אבות. ואני הגה לקחתי ענף מן העץ ונטעתיו. היכה שרש והיה לעץ עושה פרי משמח אלהים ואנשים“²⁸. את התשובה נותן על השאלה הזאת חברו אהרן קלאבר, „מורה דת ושפה עברית בבית חנוך נארמאלי“ בבודפשט, שמברך את המחבר של „ענף עץ אבות“ בשיר בן עשרה בתים להופעת הקובץ:

„הלעיבו בתורת אלוה! כתיבי קודש מאסו;
נמהרי לב בלי עצה לכל דבר חדש ישאפו,
הישן אם נבחר אם בזוי באף ירדפו
גם על לשון עבר פאר שארית יהודה לא חסו

אזי לא בחבוק ידיים מרחוק עמדת,
לחברת פועלי צדק ארחת, להם נצמדת,
פרי עטך על מזבח הזכרון הקריבו
גם עוד הפעם כגבור שנסת מתניך,
ענף עץ אבות חסון כאלון נטעה ימינך!“²⁹

א. קלאבר משבח את ידידו, שנשאר לפליטה „משרידי אצילי עם“ כדי „לרומם קרן הנשפלה... למען הצל וגנון על פלטה הנשארת... בין מוקירי שפת עבר לטוב יזכר שמך“.

המשורר ב. שנפלד נתן בטויו לאהבתו העמוקה לשפה העברית בשיר „החזיון“¹⁰.

הוא מביע את אמונתו בהתחדשות השפה העברית. בקובץ „ענף עץ אבות“ אין אף שיר אחד מתורגם — כולם מקוריים. קובץ שיריו השלישי הוא: „מנחה בלולה“ (וינה, תר”י—1850, עמ' 31-1)¹¹. בתדפיס מיוחד הופיעה ממנו גם „אודה“ בשם: „שלמי תודה“ (המבורג, 1840, 3-1), מוקדשת לגבריאל ריסר¹². אחרי תקופת חיים קשה מלאה נדודים וגלגולים ממקום למקום, מת ברוך שנפלד, בבית חולים יהודי, בבודפשט, בי”ח שבט תרי”ג¹³. הוא בעצמו הבין את גוסס המצבה שלו¹⁴. אנו נביא את השורות, שהוא כתב על שלמה מיימון, כי הן הולמות אותו יפה¹⁵.

„לא שיש הוצב מראשונתך את השיש הזמן יכלה

להלל עד שמך ועס אבותיך“ את הזמן שמך יבלה“

(„לשלמה מימון“)

ד”ר יוסף ברגל (1802-1884)¹⁶

זמן מה היה גם הוא מורה בישראל ואחר כך רופא בעיר קאפושואר (Kaposvar). השירים הראשונים שלו הופיעו ב„בכורי העתים“ וב„כוכבי יצחק“. כל ענין בעולם קרוב ללבו; שר על תופעות הטבע¹⁷. על העת, על הבעיות והדאגות של הרופא („תפילה לרופא“)¹⁸. אבל כוחו האמיתי מתגלה בקובץ שיריו „פרחי לשון עבר“¹⁹, שבו הנגינה קובעת את קצב השיר.

אבל האם בזמן שבו שאלות פוליטיות חשובות עומדות ברומו של העולם יש מקום לשיר בכלל ולהשמיע שירים עבריים בפרט אפילו בסגנון חדש? ד”ר ברגל נותן תשובה חיובית בראש ספרו.

לא פירסום או מטרות כספיות הסיבות להדפסת קובץ שיריו כי אם אך ורק הרגש הלאומי משמש מניע לחבר ולפרסם שירים בשפה עברית. לפי משקל חדש שר את שיריו על ערך החופש, על חינו הקשים של רופא מסור, על העני והעשיר, על גורלו של המשורר, על שוויון זכויות והגלות. הוא רואה בחזיונו את התקדמות העולם; עמים ישתחררו משיעבודם והאדם יצליח בכוחו השכלי להשיג הישגים נפלאים ויגיע עד לירח, ואפשר גם עד לשמש עצמה:

„יצרי אדם ישברו כל כלא ארחות יסול עד רוס ירח,

מוטרות ינתקו, חקות יבקיעו; וקיסור גם שמה חיש יביאנו;

ירבו ויוסיפו עו ופלא, ואולי לשמש גם אורח,

ושוכני שמים בל ירגיעו. ולפיד קרניו אל יחרידנו“.

(„עתידות“)²⁰

הוא מאמין, שגם בחיי עם ישראל יחול שינוי. בכמה משיריו אנוח שומעים

את קריאת העידוד אל עמו אשר יחליף כוחו: "ובין לאומים ישוב יפריח" (").
בכותל המערבי העומד בודד ועוזב הוא רואה סמל לעם ישראל בגלות,
שכמוהו גם הוא יבנה מחדש:

כותל גלמוד החזק אבניך!
גדול היום רחוק הערב,
אולי קרובה לבוא עתך
חיו הודך גם הוא כן ירב".
(הכותל מערבי בירושלים" (

שיר לאומי מובהק הוא השיר: "עמי איכה", ערי יהודה הרוסות, פרי ארצנו
זרים אוכלים אותו, בכל מקום בעולם העם שרוי בצער ובמצור. האם לא
אשמתו היא זאת?

ארחות עמים זרים אילפת,
שפתך בשפת נכר החלפת,
ובמר רחמי אגאל ממך;
איה עמי, עמי איכה".
(עמי איכה?") (

אותו הרעיון נמצא בשיר: "מזמור ליוסף"; בו הוא מתאר את התנאים הקשים,
שבהם חי ישראל מיום היותו לעם, ושהוא עצמו גרם לכך:

דרכי אבותם לרב זנחו,
שפתם בשפת עמים החליפו,
דתי אלהי יעקב שכחו
ונתה בין עמי סעיפים יקיפו".
(מזמור ליוסף") (

בשיר אחר ("העת") הוא מתלונן על גורלם המר של היחיד הכלל,
אבל תקוותו עזה, שכמו שהטבע מתחדש ומתרענן כך עם ישראל יחדש את
נעוריו כקדם:

אך עת זמיר גם לך תגינני,
שפנת טובה תריק עליך;
תשכח הקר, תשוב תריע,
ובין פרחים יזלו ימיך".
(רעיוני אביב") (

תנאי קדום לחדוש ולשנוי בחיי העם הוא רגש לאומי והחייאת הלשון העברית.
הוא מאמין בעתידו של עם ישראל ומביע את שמחת לבו, כאשר שווין
זכויות ניתן ליהודים גם באוסטרו-הונגריה, שהרי חופש מגיע לכל אדם על
פני תבל: "חפשי כל אדם על הארץ אם גם יולד בנחשתים" ("). אבל ידוע הוא
שארץ מולדתו היא לא הונגריה:

לכל עם ועם אחזה מורשת,
בנחלת אבותיו אשרו פורח;
ונחלת עמי איה שורשת,
על אדמת זר שמטו זורח".
(העת") (

ובסוף השיר: "עמי איכה" שם הקריאה הגדולה של המשורר אל עמו:

קום נא עמי, עתה העירה!
בין שאר לאומים נסך הרימה!
קרני אורך כמאז יהלו
מגוי אל גוי לשמן יחלו;
ואם עדת לאמים תסובך
מי זה ישאל עמי איכה,
כסאך על מכוני שפתך הקימה!

כשלמה ליוזון וכברוך שנפלד פנה גם ד"ר ברגל לשטחים אחרים והשקיע כוחו בכתיבת היסטוריה של בני ישראל בהונגריה⁶⁸, והתעניין בחכמת הרפואה בתלמוד, ובהיותו רופא ותלמיד חכם הצליח לסכם מחקרו בספר מיוחד⁶⁹. בעבודה אחרת השווה את זיי המשפחה של עם ישראל עם אלה של היוונים והרומאים⁷⁰. ארכיאולוגיה ומיתולוגיה אף הן בחוג עניניו⁷¹. פה ושם תירגם גם שירים אחדים מגיטה ולסינג⁷², אבל היה מעונין יותר בשירים עבריים מקוריים לפי שיטתו הוא. ד"ר ברגל היה משורר מקורי שמקום לו בתולדות הספרות העברית.

תקופה חדשה מתחילה בתולדות השירה העברית בהונגריה עם הופעתו של שמעון בכר-בכרך (1823-1892)⁷³. הוא גם בין הראשונים שפירסם שירים בירושלים⁷⁴. עשיר ברעיונות וחזק בכוח הביטוי. הזכיר לדורו חשיבות השפה העברית.

כמנהג זמנו גם הוא לטש כוחו הפיזי על ידי תרגומים. בהקדמת קובץ שיריו "זמירות הארץ"⁷⁵, שבו תרגומי שירים ממשוררים הונגריים, כותב ש. בכר, שהכין את התרגום העברי בשביל אותם היהודים שלא הצליחו לרכוש לעצמם את השפה ההונגרית. תרגם גם מגרמנית: משילר, גיטה, לסינג, ריקרט וגו'. חלק ממנו נדפס ב"כוכבי יצחק". גם הוא תרגם את "הפעמון" של שילר; בשורות המקדמות את התרגום, מבקש שמעון בכר-בכרך את "נערי ישראל שיחקו אותו וינסו על פי נבל לפרט... ולקול זה הפעמון יתאורו חלשים לצייר כמוני בחרט"⁷⁶.

נחתור כולנו להקימה מעפר	קומו בית יעקב נלביש אותה מחלצות
נרים נא ראשה אשר כבר חפר	שרי הצחות דברו נמלצות
זאת יקרא פעמוני מהמגדל	והדר לשוננו מחדש יגדל!

(„הפעמון“)⁷⁷

יותר משמונים משוררים הועיקו את „פעמון המגדל“ של השפה העברית בהונגריה במאה התשע-עשרה. בינם כאלה, שהתיצבו עם קובץ שירים מיוחד, כמו אהרן דורנצויג („נבל וכנור“ הרמנשטדט, 1873)⁷⁸, שלמה אהרנקרנץ („צורר פרחים“)⁷⁹, יהודה ליב וינקלר („בית יהודה“)⁸⁰, ואהרן קורלנדר („דברי אגרת ודברי שיר“)⁸¹; שעשו מאמצים בטרנסילבניה לטובת התרבות והספרות העברית, ולא בשיר אחד הדגישו חשיבות השפה העברית.

ולא נוכל לדלג על שמם של משה ניימן („שירי מוסר“, „בת יפתח“)⁸², וצבי מושקוביץ („פרחי נעורים“), שבכה על הגלות המרה וחלם על ציון:

בגולה, בגולה, בגולה! אתנודדה,	איכי איכי ארצי הנעימה.
לבי קר, תאחזי רעדה,	לך אכסוף, לך אהימה...

(„הנודד על אדמת נכר“)⁸³

מחובתנו להזכיר את מנחם מנדל רזנטל („צמחי נעורים“)⁸⁴, ברוך לוונטריט („נטעי געמנים“)⁸⁵, שמעון הרץ („אבני שהם“)⁸⁶, יששכר שמואל פישר („מבחר שירי הגר“, „אמרי שפר“)⁸⁷. יעקב פישר אשר גם הקים בימה

לתרבותנו בעתון: „יהודי“, שיצא לאור בפרסבורג⁹⁸ ובו מקום גם לשירה העברית, שהרימה על נס באחד משיריו⁹⁹.

משורר עברי מוכשר היה משה בראון-בולגר שניספה בשואה, בשנת 1944¹⁰⁰. חלק משיריו הופיע ב„המצפה“¹⁰¹. המשורר שלל את הגלות והשתוקק לארץ ישראל:

„מארץ מולדתי שודשתי גם אני פה נקרש, פה נקשה לשדי עם אוני
נשתלתי לאקלימה חרות, על חיי רובצת המארה...“
(„הן אומלל כמוך כמוני“) ¹⁰²

לעג למתבוללים, שחושבים, כי יש לשכוח את העבר ואין ממשות בתנועה הציונית („שיר המתבוללים“); החגים פורים וחנוכה, עוררו בו רגשות מזוירים, כי לא היה יכול לשמות בהם. ונצחון החשמונאים כה רחוק; הם הצליחו אבל מה גורל עם ישראל בין הגויים:

„אוי לנו, ממנו נגולה החרב, שונאנו במקלות יבואו כעל כלב,
ידינו בברזל, רגלנו בסד... טיט חוצות ישליכו עלנו בשאט...“
(„אל החשמונאים“) ¹⁰³

הפתרון הוא בשיר: „בחצות הלילה“¹⁰⁴:

„נשמתי צוהלת, בה תציץ תוחלת לא אהיה ערירי יגילו אל שירי
ובאזני יתרון השיר: השבים אל ציון העיר!“

עלינו להזכיר את נתן אליעזר פיישר (1833-1910), שחבר שלשה שירים ובכולם מודגשת האהבה לציון: הוא מתפלל ומתחנן, שהקב"ה יגאל את עמו מהגלות.

נפגשים אנו עם שמו של הרמן בוס¹⁰⁵, שנדר נדר בשנת כתר', שיעלה ארצה; אבל מקודם יזמין כתיבת ספר תורה ויכין עליו כלי קודש לימים נוראים ולחגים „ולהעלוהו אל ירושלים עיר הקודש או לשלחו לפני טרם אשא רגלי ללכת שמה“. את ההוצאות יממן ממכירת ספרו „תשובת דור“¹⁰⁶. רגש ציוני חזק בשיריו השני „רגשת נפש“¹⁰⁷.

אחרים ביטאו בשיר אהבתם אל הארץ, כאשר רק שמעו שיהודים זכו לבקר בה¹⁰⁸; יוסף לוי (1809-1882) מתח בקורת על מורים, שהזניחו את השפה העברית:

„לשון עבר כקורא דגר ואתם אטמי אזנים
מבורי שאבו מים את לשון הגר תשכחו
ומה לכם לשון הגר. ולשון אברם תשכחו?“

(„לדבנים אחדים בארץ הגר“) ¹⁰⁹

אלה הם אחדים ממשוררי יהדות הונגריה, ששרו בעברית למען ציון ושפתה במאה התשע-עשרה. אלה הם, שהכינו את הדרך לאותם המשוררים, שזכו גם לעלות ארצה ושם המשיכו בשירתם כמו: יוסף פטאי¹¹⁰, מרדכי אבי

שאל¹¹). אביגדור המאירי, שכעת חגג את היובל שלו, חמישים שנה לשירתו העברית, שתחילתה עוד בהונגריה¹²).

אתם חל מפנה גדול בתולדות הספרות העברית בהונגריה. בשירתם נשמע כבר קול חדש וסיגנון מיוחד, שהם כבר מסימני המאה העשרים.

הערות

- (1) עיין מאמרנו: "התפתחות השירה העברית בהונגריה", ארשת, כרך ד' עמ' 417-368; כמו כן על מורים-משוררים ממזרח אירופה שהתיישבו בהונגריה עיין: "משוררים עבריים בטרנסילבניה", סיני, כרך נו (סיון תשכ"ה), עמ' קמ"קנט. (2) השיר היחיד, שהנשא בו הוא ענין טיסא-עסלאר, חובר על ידי שלום הכהן: "פיוט" (תבצלת, 1882, מס' 23, עמ' 179). (3) כוכב, יצחק, כרך ו', 25; ש. בכר, שער שמעון, ווינפרסבורג, תרנ"ד, כרך א', 203-199. (4) עיין: Randolph L. Braham, The Hungarian Jewish Catastrophe, New York, 1962, מ. כרמליוונברג: שואת יהודי צפון טראנסילבאניה (יד ושם, ירושלים, ניסן תשכ"ד, מס' 32, עמ' 19-8). (5) ראובן פאהן בצדק מתקן את טעותם של ה. גריץ וי. רייך (בית אל, א, עמ' 72-77) בנוגע לתאריך פטירתו של ש. ליויון (ר. פאהן: שלמה לעזיזאהן ציור תולדות-תרבותי, לבוב, תרפ"ב, 21-20). אבל מנין לפאהן ששמו "שלמה מוהר-מור", הרי זה שם עיר מולדתו של שלמה ליויון, ושמו הנכון הוא: שלמה ליויון (שם אביו: ליב, לוי, ליביש, משמע בנו של ליב-ליויון). (6) "מליצת ישרון" ספר כולל למודי המליצה העברית, מבוארים במשלים רבים ממליצות ספרי הקודש, חוין, תקע"ו-1816. מהדורה שניה: וינה, 1831, מהדורה שלישית: תלאביב, תש"ד, עם מבוא מאת יעקב פיקמן. (7) א. בן-אור (א. אורינבסקי): תולדות הספרות העברית החדשה, תלאביב, תשט"ו, 62-57. י. קלויונר: הסטוריה של הספרות העברית החדשה (מהדורה שניה), כרך א', עמ' 261-274. פ. לחובר: תולדות הספרות העברית החדשה, ספר ראשון, עמ' 119-130. (8) שלמה רוזנטל חיבר גם ספר בשם: "ספר המלאה". ראובן פאהן מעיר שכתב-היד היה בספרית הקהילה בווינה (ר. פאהן: "תקופת ההשכלה בווינה", וינה, תרעט"ו-1919, עמ' 62) יש לשער — ש"ההערות ומפתח והקדמה מאיש פלוני אלמוני" אשר נדפס בספר "ארי נוהם", והוצא לאור על ידי יוליוס פירסט (לייפציג, 1840). הוא משלמה רוזנטל (ראה ת. ב. פרידברג: "בית עקד ספרים", חלק א', עמ' 104, מס' 2600). גם ספר היובל לכב' ר' משה אריה בלאך, בודאפעשט, תרס"ה, עמ' 24 (בחלק ההונגרי). (9) יתר הירחונים: "אבני נזר", "אוצר נחמד". (10) ד"ר י. גולדנטל מעריך את עבודתו של מ. בריי שטרן בישיבה מיוחדת של ה Kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe. Sitzungsberichte. Erster Band. Jahrgang 1848. Abtheilung 1-3. Wien, 1838; W. Zeitlin, Bibliotheca Hebraica, 383 pp. Wachstein-Taglicht-Kristianpöler, Die Hebräische Publizistik in Wien, 1930, 216-223 (להלן: וכשטיין); Ignacz Reich, Beth-El, I, 146pp. "Neuzeit", 1873, 79 p. Brunner, Lexicon der deutschen Dichter und Prosaisten des 19. Jahrhunderts IV, 142p. "המגיד", 1873, עמ' 91. (11) אזכרת נפש. פרסבורג, תקצד; תפארת התשבי, חוין, תקצ"ט; אבל משה, חוין, ת"ר; קול קורא שלום, חוין, ת"ר; קול ענות תרועה, וין, תרי"ח; רחל, וין, תר"ה; השיגה הנמכרת, וין, תר"ז. (12) כוכבי יצחק, כרך כא, עמ' 60-58. השיר נדפס גם בגרמנית. (13) ספר "בית יהודה" כולל ביאורים והערות וחקרי רעיונים, מפקים על כמה עיני תורה אור נוגה לנבונים, גם מכתבים ושירים וזמרות הגיונים, קול ישורר מחלונים, איש על דגלו חונים, מיוסדים על אבני קודש כמעשה הבונים. והוא בנוי מאת יהודה ליב בן צבי הירש ושם משפחתו ווינקלער, חוין, בבית הדפוס של יאזעף האלצוארט, בשנת תרס"ו-1856 לפ"ק. I + XII + 1201. (14) בהקדמה לספר "בית יהודה", עמ' 5. (15) ו. צייטלין (Bibliotheca Hebraica), עמ' 348) בטעות מוסר שהוא מ"סימניניץ". טעות דפוס היא גם אצל י. רייך (בית אל, חלק א' 204) שנת לידתו: 1778; כמו כן שנת פטירתו אצל י. רייך היא: 1853; אצל וכשטיין: 1852. ב. שנפלד בעצמו נותן את התאריך המדוייק של לידתו והוא: "יום הולדתו ט"ו אלול תר"ט ואני בן ששים ושנים". בשיר האחרון של קובץ שיריו: "מנחה כלולה", וינה, תר"י. (ראה וכשטיין). (16) "קרית ספר" אסיפת ספרים חדשים אשר עדין לא היו. ממחברים שונים להם יד ושם בלשונו הקדושה ובכל מדע יקר, (מחברת

- שניה, פראג, 1831. 17) "מוסר השכלי". פראג, שנת ה' תקצ"א לפ"ג, עמ' 70-101, מהדורה שניה: ברלין 1859. 18) י. רייך: "בית אל" (להלן: בית אל) א, עמ' 206. 19) "כוכבי העתים", תקפ"ה (1824), עמ' 77 ("הקבר"). 20) שם, תקפ"ד (1823), עמ' 165-166. 21) שם, תקפ"ו (1826), עמ' 144. 22) שם, 1825, עמ' 79-87; 1826, עמ' 100-104; 127-128; 129-130. "כוכבי יצחק", 1848, חוברת יב, עמ' 81. 23) "צורר פרחים". חבור כולל מליצה ושיר, שנת ה' ויגה, תקעד לב"ע (1814), עמ' 80-81. 24) שם, עמ' לט"ב. 25) "ענף עץ אבות", אופן, 1841. 126) בהקדמה של הקובץ: "ענף עץ אבות". 27) שם, עמ' 64. 28) "ענף עץ אבות", עמ' א"ב. 29) וכשטיין, עמ' 204; "בית עקד ספרים": חלק ב', עמ' 621 מסי' 2227 ו'. צייטלין: 348. 30) חלק ממנו נדפס "בית אל" חלק א', עמ' 218. 31) לפי וכשטיין (204-205), ב. שנפלד מת ב' 29 בדצמבר, שנת תרי"ב (1852). 32) נדפס ב"בית אל", ב, עמ' 226. 33) "כוכבי יצחק", חוברת יב (1848), עמ' 81. 34) "בית אל", (חלק א', עמ' 220) כתוב "להאדיר" במקום "להלל". 35) בנוגע לתאריכים קיימים חילוקי דעות. ראה: יוסף פטאי "משוררים עבריים" (בהונגריה), חלק ב, עמ' 225; וכשטיין צודק כאשר קובע ששנת פטירתו היא פברואר 15, 1884. אצל ח. ב. פרידברג: "בית עקד ספרים" השם "בורגל" בטעות. 36) "כוכבי יצחק", לה, עמ' 55-56 ("לחרף"). 37) שם, לג, עמ' 46-48. 38) "פרחי לשון עבר". העברעישע געדיכטע נאך איינס ניין ריטמוס. גרוסקאניו, 1873, עמ' 111. 39) פרחי לשון עבר, עמ' 68-71. 40) שם, עמ' 28-29 (נחמו עמי). 41) שם, עמ' 73-75. 42) שם, עמ' 20-21. 43) שם, עמ' 99-101. 44) שם, עמ' 16-17. 45) שם, עמ' 42-43 ("החפש"). 46) שם, עמ' 61-62. 47) שם, עמ' 21. 48) Dr. Joseph Bergel, Geschichte der Juden in Ungarn nach dem besten Quellen bearbeitet, Kaposvar, 1879. 49) Die Medicin der Talmudisten. Nebst einem Anhang. Die Antropologie der alten Hebraer, Leipzig, 1885. 50) Die Eheverhaeltnisse der alten Juden in vergleich mit dem Griechischen und Roemischen. Leipzig, 1881. 51) Der Himmel und seine Wunder. Leipzig, 1881. Mythologie der alten Hebraer, Leipzig, 1882. 52) "פרחי לשון עבר", עמ' 52-53 ("המות"). 53) בנו בנימין זאב בכר הוציא לאור את שיריו: "שער שמעון", חו"פ פרסבורג, תרנ"ד (1894), עמ' 1-752. 54) כמעט בכל גליון של "חבצלת" בין שנות 1872-1892 נדפס ממנו שיר. נוסף לזה השתתף גם ב"המגיד", "היהודי", "ישרון" וכו'. 55) פטס, תרכ"ח. 56) כוכבי יצחק, (1845), חוברת שניה, עמ' 63-67. 57) שם, עמ' 63-67. 58) זה הוא הספר העברי הראשון שנדפס בטרנסילבניה. (עייני: משוררים עבריים בטרנסילבניה, סיני, כרך נו, עמ' קמא; קנדיקנו). 59) ברודי, תרל"ח (1878). 60) ראה הערה 13. 61) אופן, 1867. 62) ויגה, תקע"ד. "בת יפתח", ויגה תקס"ה; וילנה תר"ב; שם, תקצ"ה. 63) פרחי געוירם, תרלו (1877); "כתר שם טוב", פרסבורג, תרלו (1876). ציטוט השיר לפי י. פטאי, "השירה העברית בהונגריה", ירושלים, 1948, דף 39. 64) פראג, 1858. 65) בודפשט, 1884. 66) פרסבורג, 1882. 67) מישקולץ, 1887. "אמרי שפר", אויפשט, 1932. 68) ראה נתנאל קצבורג, כתבי עת עבריים בהונגריה, "ארשת", תשי"ט (1958), חלק א', עמ' 279. 69) "כוכבי יצחק", כט, עמ' 75-77. 70) משה בראון-בולגר נולד בשנת 1882 ב" Csoma (פלך Ugocea, כעת צ'כיה), למד בישיבות ובבית תיכון של בית המדרש לרבינו בבודפשט, אחר כך למד משפטים. היה עורך העתון הציוני "Zsido Szemle" בבודפשט ושל העתון "Zsido Neplap" באונגוואר (בצ'כית: Uzhorod). תרגם להונגריה מספורי י. ל. פרץ, שהופיעו בעתון "Zsido Szemle", ומשירי יוסף פטאי, שפורסם ב"המצפה" (יג תמוז תרס"ו, גליון כו, דף ה). 71) "המצפה", גליון כו, דף א [ד תמוז תרס"ח (1908)]. 72) שם, יד אדר תרס"ו (1907). 73) שם, גליון נ [כו כסלו תרס"ו (1906)]. 74) שם, גליון מח [ג כסלו תרס"ו (1906)]. 75) שם, כו, עמ' 52. 76) לפי ב. וכשטיין (בערכו): חוברת לדוגמה הופיעה בווינה, בשנת 1861. את הס"ת כתב: "סופר נאמן יצחק פאללאק בכפר "און" במחוז גראן במדינת הגר, ואת כלי הקודש נתתי לעשות אצל צורף נאמן ר' יצחק קיראלי ג"י בעיר קאמראן במדינת הגר ושניהם החלו לעשות מלאכתם הקדושה". 77) "כוכבי יצחק", כב, עמ' 52; טו, עמ' 51-52 ("לשד שמן"). 78) "אל הנוסעים" ("אמרי שפר", עמ' 10). 79) "כוכבי יצחק", יד, עמ' 44. 80) "שעשועי עלומים", בודפשט, תרס"ג. 81) עייני ג. קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדרות האחרונים (א) מרחביה, תשכ"ה, עמ' 31-3. 82) הקובץ הראשון שלו "משירי אביגדור פאירשטיין", בודפשט, תרע"ב, עמ' 138-1.